

رابطه و مفهوم آن در بازیابی اطلاعات

(۱) مرزیه خالویی

چکیده: هدف از طراحی هر نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات، بازیابی اطلاعات مرتبط است و ربط، زیربنای طراحی و ارزیابی این نظامها است. هرچند ربط امری نسبی به نظر می‌رسد تلاش برای افزایش آن، یعنی تطابق بین کاربر و پاسخ نظامهای بازیابی همچنان ادامه دارد. با وجود اهمیت مفهوم ربط هنوز هم تعریف، ماهیت و ابعاد آن از سوی صاحب‌نظران به گونه‌های متفاوتی تفسیر و تأویل می‌گردد و دلیل آن است که ربط از اساس دارای ماهیتی پویا، پیچیده و چندبعدی است. مقاله حاضر بر آن است که مفهوم ربط را در نظامهای بازیابی اطلاعات شرح دهد و ویژگی‌های عام آن را باز نمایاند.

کلیدواژه‌ها: ربط، بازیابی اطلاعات

۱. مقدمه

افزایش روزافزون اطلاعات و منابع دانش و ضرورت استفاده مؤثر از آن باعث شده است تا فعالیت‌های گسترده‌ای از سوی پژوهشگران جهت بررسی شیوه‌های گردآوری، سازماندهی، ذخیره، نگهداری و بازنمایی اطلاعات به‌ویژه در دو دهه اخیر صورت گیرد، که از آن جمله طراحی نظامهای ذخیره و بازیابی اطلاعات است. نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات نظامی است که به کاربر امکان می‌دهد اطلاعات مورد نظرش را ذخیره نماید تا در صورت لزوم در زمان مناسب آن را بازنمایی کند.

هدف اصلی هر نظام، ذخیره و بازیابی اطلاعات مرتبط است، یعنی ارائه مدارک مرتبط با درخواست یا نیاز اطلاعاتی کاربر. در ضمن یک نظام بازیابی اطلاعات مطلوب تا سرحد امکان از بازیابی مدارک نامرتب جلوگیری می‌کند. بنابراین ربط، هسته اصلی طراحی

نظام‌های بازیابی و ارزیابی آنهاست. مطالعه ربط و ویژگی‌های آن می‌تواند به طراحی نظام‌های بازیابی کارآمدتر کمک کند.

با توجه به اهمیت ربط، ویژگی‌ها، تعاریف و ابعاد گوناگونی از آن توسط صاحب‌نظران مختلف مطرح شده است. دلیل این است که ربط اساساً دارای ماهیتی پویا، پیچیده و چندبعدی است. پویا بودن ربط اشاره به آن دارد که استنباط‌های به عمل آمده از ربط یک مدرک اطلاعاتی در طول زمان، حتی توسط یک کاربر واحد دستخوش تغییر می‌گردد. چند بعدی بودن ربط نیز بیانگر آن است که ربط می‌تواند توسط کاربران مختلف به گونه‌های متفاوت ارزیابی شود. پیچیده بودن ربط نیز دال بر آن است که مفهوم آن را نه تنها کاربران بلکه صاحب‌نظران مختلف نیز به گونه‌های متفاوت تفسیر می‌کنند (داورپناه و رمضانی ۱۳۸۳).

مفهوم ربط به قرن‌ها پیش و به فعالیت کتابخانه‌های نخستین باز می‌گردد. در آن زمان نیز استفاده‌کنندگان کتابخانه‌ها به دنبال یافتن اطلاعات مرتبط بودند. با فزونی حجم و اهمیت اطلاعات و گسترش نظام‌های بازیابی خودکار، ربط به گونه‌های جدی‌تر مورد توجه قرار گرفت (اخوتی ۱۳۸۳).

سه رویکرد کلی در تحقیقات حوزه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی در خصوص ربط شناسایی شده است: شناختی، رفتاری و احساسی. لازم به ذکر است که ربط در سایر رشته‌ها از جمله فلسفه، هوش مصنوعی، ریاضیات، و برخی علوم دیگر نیز بررسی شده است.

با توجه به تعاریف متعدد ارائه شده توسط دانشمندان در خصوص ربط و متفاوت بودن عوامل مختلف در تعیین آن، مفهوم و ویژگی‌های ربط ارائه می‌شود.

۲. مفهوم ربط

تعاریف متعددی برای ربط ارائه شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود: واژه‌نامه و بستر ربط را به معنای داشتن نسبتی مهم با موضوع در دست بررسی می‌داند. در بافت اطلاع‌رسانی، ربط را شاخص یا معیاری تعریف کرده‌اند که کارایی تبادل اطلاعات

میان افراد و نظام‌های بازیابی اطلاعات را در فرآیند ارتباطی و براساس ارزش‌گذاری افراد نشان می‌دهد.

ساراسویچ، ربط را مقیاسی برای سنجش اثربخشی تماس بین یک منبع و یک مقصد (گیرنده) در فرآیند ارتباط دانسته است. یعنی اگر پیامی از منبعی ارسال گردد و مقصد آن را دریافت کند و در ساختار دانش وی تغییر ایجاد کند، بدین معنی است که آن پیام مرتبط است. این تعریف ربط را از دیدگاه ارتباط و اثربخشی آن سنجیده است (Sarasevic 1996).

میزارو ربط را ارتباط بین دو موجودیت از دو گروه تعریف می‌کند (Mizzaro 1997).

گروه اول شامل یکی از سه موجودیت زیر است:

۱. مدرک^۱: موجودیت فیزیکی که کاربر پس از جستجوی اطلاعات به دست می‌آورد.
۲. جانشین^۲: یعنی اطلاعاتی که مدرک یا همان موجودیت را در نظام اطلاعاتی باز می‌نمایاند، مثل عنوان مدرک، کلیدواژه، نام نویسنده و غیره.
۳. اطلاعات: آنچه که کاربر از مطالعه مدرک دریافت می‌کند.

گروه دوم موارد زیر را دربرمی‌گیرد:

۱. مسئله‌ای که کاربر با آن مواجه است و بر آن است که آن را به جواب برساند.
 ۲. نیاز اطلاعاتی که بازنمون مسئله در ذهن کاربر است.
 ۳. درخواست که بازنمون نیاز اطلاعاتی به زبان (معمولاً زبان طبیعی) است.
 ۴. پرسش که بازنمون نیاز اطلاعاتی به زبان نظام است. مثلاً با استفاده از منطق بولی.
- نکته اساسی در این مقیاس‌ها آن است که کاربران را داوران سنجش کارآمدی عملکرد نظام اطلاعاتی می‌داند. این امر متضمن قضاوت‌های افراد با تمام ذهنیت‌ها و حتی ناپایداری‌های آنها نیز هست.

از نظر ویکری تعریف ربط در علم اطلاع‌رسانی مبتنی بر پیش‌فرض‌هایی است که متخصص اطلاع‌رسانی براساس مطالعه نیازهای اطلاعاتی جامعه‌ای که در جستجوی اطلاعات است می‌تواند:

- ارزیابی کند که دانش‌های مرتبط با نیازهای این افراد در چه پیام‌هایی وجود دارد (بدین ترتیب مجموعه این پیام‌ها در اختیار جامعه جستجوگر قرار می‌گیرد و محتوای آنها در قالب نظام بازیابی مناسبی نمایش داده می‌شود)،

- محتوای علمی هر پیام را بیان کند تا احتمال بازیابی آن را در زمان پاسخگویی به پرسش درباره موضوع تحت پوشش افزایش دهد.

بنابراین متخصص اطلاع‌رسانی، پیام‌ها را با توجه به رابطه فرضی‌شان با نیازها و خواست‌های اطلاعاتی مورد ارزیابی قرار می‌دهد. اما درحقیقت اطلاع‌رسان درباره این ربط فرضی براساس شباهتی که از محتوای علمی استنباط کرده، قضاوت می‌کند تا پیام مورد ارزیابی در رابطه با همان موضوع مورد نیاز و درخواست باشد. بنابراین پیش‌فرض‌های اساسی عبارتند از:

- ربط فرضی تابع مضمون یا محتوای علمی است،

- متخصص اطلاع‌رسانی قادر است شباهت نسبی مضمون دو مطلب را به همان صورتی ارزیابی کند که جستجوگران اطلاعات انجام می‌دهند. به عبارت دیگر او به گونه‌ای ذاتی از دانشی برخوردار است یا دانشی را به کار می‌برد که مشابه دانش پرسشگران است.

اما در پیش‌فرض‌های فوق مشکلاتی مشهود است:

نخست) اینکه جنبه‌های گوناگون مضمون، به پرسشگران مختلفی مربوط می‌شود و ممکن است تمام این جوانب در شاخص پیام ارائه نشود،

دوم) اینکه ممکن است بین دانش پرسشگر و حیطه‌ای که پیام از آن بازیابی می‌شود وجه اشتراک اندکی وجود داشته باشد،

سوم) اینکه نمایه‌سازان به دلایل گوناگونی (همانند دانش شخصی) برداشت‌های متفاوت از مضمون پیام دارند،

چهارم) اینکه ممکن است شناخت متخصصان اطلاع‌رسانی از نیازها و خواست‌های پرسشگر روزآمد نباشد (داورپناه و رضانی ۱۳۸۳).

از طرفی ربط را مفهومی شهودی دانسته‌اند. شهود را درک، بصیرت و نوعی دریافت مستقیم و بی‌واسطه معنا کرده‌اند. ساراسویچ معتقد است که ربط دارای معنایی است که افراد در همه‌جا آن را به صورت شهودی می‌دانند و در موقعیت‌های عملی آن را به صورت

شهودی به کار می‌برند. به عقیده ساراسویچ این مفهوم آن قدر بنیادی است که همه ما بدون تفکر و اندیشه به دفعات و در موقعیت‌های مختلف از آن استفاده می‌کنیم. در بسیاری از ارتباطات تعاملی، افراد برای پالایش، ارزیابی، استنباط، رتبه‌بندی، پذیرش یا عدم پذیرش، تداعی، طبقه‌بندی و بسیاری از فرایندها و نقش‌ها از ربط سود می‌جویند تا میزان تناسب با سودمندی چیزهایی را که در کانون توجه آنها بوده نشان دهند (Sarasevic1996).

وی اجزای تشکیل‌دهنده کلیه تعاریف ربط را در ۵ گروه دسته‌بندی می‌کند:

۱. اندازه، درجه، بُعد، تخمین و برآورد.
 ۲. مطابقت، کاربرد، همخوانی، پیوستگی، مناسبت، نسبت، توافق.
 ۳. مدرک، مقاله، متن، مرجع، اطلاعات ارائه شده، واقعیت.
 ۴. پرسش، درخواست، اطلاعات مورد نیاز، دیدگاه، کاربرد اطلاعات، بیان نیاز اطلاعاتی.
 ۵. فرد، قضاوت‌کننده، متقاضی، متخصص اطلاعات.
- به اعتقاد ساراسویچ هسته ربط در نظام‌های بازیابی اطلاعات به بندهای ۲، ۳ و ۴ بازمی‌گردد و در واقع بند ۳ بیان‌کننده اطلاعات بازیابی شده و بند ۴ مبین نیاز اطلاعاتی استفاده‌کننده آن اطلاعات است. بند ۲ نیز به خود ربط از نظر ذات و ماهیت آن نظر دارد (داورپناه و رضانی ۱۳۸۳).

ساراسویچ به تشخیص خود برآیندی از تعاریف گوناگون را دسته‌بندی کرده و چنین آورده است (حری ۱۳۸۳):

- رابطه میان مدرک و یک پرسش، مقیاس اطلاعاتی بودن یک مدرک برای یک پرسش؛
- اینکه تا چه حد یک پاسخ برای یک پرسش مناسب یا قانع‌کننده است؛
- میزان رابطه، همپوشی یا تناسب موجود میان یک مدرک و یک پرسش؛
- میزان تناسب یک مدرک با دانش پیشین کاربر؛
- مزیتی که مدارک یک پرونده را برای پاسخ مناسب می‌شمارد؛
- مناسب بودن یک مدرک برای یک پرسش،
- مقیاس دستیابی به اینکه چیزی در یک مدرک با نیاز اطلاعاتی یا پرسش فردی مرتبط است؛
- ارتباط اطلاعات با یک پرسش، حتی اگر آن اطلاعات بدیهی یا کهنه باشد؛

- مقیاسی برای سودمندی پاسخ؛
- اهمیت چیزی برای هدفی مشخص؛
- پاسخی قانع کننده.

۳. تاریخچه ربط

ربط از جمله مفاهیم بنیانی در جریان ارتباطات و تبادل اطلاعات میان دو فرد یا فرد و نظام‌های ارتباطی- اطلاعاتی است. پدیده ربط درحوزه اطلاع‌رسانی، به‌خصوص در جریان ذخیره و بازیابی اطلاعات از برجستگی و اهمیت خاصی برخوردار است. در اهمیت ربط همین بس که به‌زعم بعضی، اطلاعاتی که رد و بدل می‌شود، اگر مرتبط نباشد اساساً اطلاعات نیست.

اندیشیدن درباره مفهوم ربط، به‌ویژه درحوزه اطلاع‌رسانی به نیمه دوم دهه ۱۹۵۰ بازمی‌گردد و در دهه ۱۹۶۰ به اوج خود می‌رسد و در همین دهه است که سخن از «نظریه ربط» به میان می‌آید. در سال‌های ۱۹۶۰ مارون و کوهن مقیاسی را عرضه می‌کنند که احتمال مناسبت مدرک را با درخواست اندازه می‌گیرد (Hillman 1964) و مسئله عمده‌اش تعریف مفهوم ربط است، از سازه‌های مورد نظر منطق صوری به‌ویژه نظریه «مفهوم کارناپ» استفاده می‌کند و معتقد است که ربط میان پرسش و مدرک با پیوند مفهومی این دو عنصر سروکار دارد. به بیان دیگر ربط را پیوند مفهومی تعریف می‌کند. از سوی دیگر ربط را مقیاسی برای اطلاعاتی که هر مدرک به پرسش مطرح شده منتقل می‌کند تعریف کرده‌اند (Goffman 1964). از دهه ۱۹۷۰ حرکتی نو آغاز شد و در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ به اوج خود رسید و این حرکت هنوز هم ادامه دارد و آن، تأکید بر استفاده از عبارت «نظریه ربط» است. تأکید بر اصطلاح «نظریه» بدان معناست که عده‌ای از صاحبان اندیشه دریافته‌اند که مفهومی با عمری متجاوز از چندین دهه، هنوز بنیان نظری و فلسفی شایسته‌ای نیافته است. نظراتی که در این دوره عرضه شده، شواهد خود را بیشتر از حوزه‌هایی چون زبان‌شناسی، روان‌شناسی، ادبیات، ارتباطات و نظایر آنها گرفته‌اند (حری ۱۳۸۳).

در مروری کلی چنین استنباط می‌شود که آنچه در بحث از نظریه ربط مطرح گردیده بیشتر نوعی مدلسازی است و مدل‌های مورد بحث نیز بیشتر مناسب سنجش عملکرد نظام‌های ذخیره و بازیابی است، زیرا در این مدل‌ها چیزی به نام ربط بدیهی تلقی شده و مدل‌ها تنها به اندازه‌گیری آن می‌پردازند. حال آنکه نظریه ربط به مرحله‌ای پیش از آن باز می‌گردد و این پرسش را مطرح می‌سازد که اساساً ربط چیست.

از سال ۲۰۰۰ به بعد، توجه بیشتر به مفهوم ارزیابی ربط معطوف بوده است. برای چنین ارزیابی، نخست باید دانست که اساساً مفهوم ربط در چه وضعیتی به کار می‌رود و تاکنون نیز چگونه به کار می‌رفته است. ابتدا لازم است به دو نوع اطلاعات اشاره شود که آگاهی از آنها برای بحث حاضر ضروری است: یکی اطلاعات زمینه‌ای^۳ و دیگری اطلاعات موقعیتی^۴ است (Allen and Kim 2000). زمینه^۵ را بستری جامعه‌شناختی می‌دانند که کاربران اطلاعات در آن حضور دارند. در هر یک از این زمینه‌های گسترده، موقعیت‌های خاصی پدید می‌آید. به عبارت دیگر افراد ممکن است در زمینه واحدی در موقعیت‌های متفاوت قرار گیرند.

تفاوت موقعیت و زمینه از دیدگاه‌های پدیدارشناسی، تعامل اجتماعی، انسان‌شناسی، روان‌شناسی و بوم‌شناختی نیز مورد بحث قرار گرفته است (Cool 2001). در برخی آثار برای مشخص‌تر شدن این پدیده از اصطلاح «موقعیت مسئله»^۶ استفاده می‌کنند (حری ۱۳۸۳).

بنابراین جریان ربط از کارهای عملی به سوی مدل‌های ریاضی و رویکردهای نظری سوق یافته است. در رویکرد سوم که رویکرد نظام بازیابی - نظام خبره است، از نظام‌های خبره در طراحی نظام‌های بازیابی اطلاعات استفاده می‌شود و زیربنای آن دیدگاه شناختی است. به این ترتیب مطالعات ربط با گذشت زمان به سوی مطالعات کاربرمدارانه‌تر حرکت کرده است (اخوتی ۱۳۸۳).

۴. ویژگی‌های ربط

با توجه به فهم شهودی ربط، ساراسویچ می‌گوید که ربط دارای مجموعه‌ای از خصوصیات

عام است که تعیین‌کننده ماهیت آن است. وی برپایه این پیش‌فرض که ربط ریشه در درک انسانی دارد، ویژگی‌های زیر را برمی‌شمارد:

۱. ارتباط: ربط هنگامی بروز می‌کند که ارتباطی وجود داشته باشد.
۲. قصد: ارتباطی موجب حصول ربط می‌گردد که مبتنی بر قصد یا اهداف، نقش‌ها و انتظارات و به‌ویژه انگیزه باشد.
۳. زمینه: قصدی که برای نیل به ربط ابراز می‌شود، همیشه از یک زمینه ناشی می‌گردد و ربط معطوف به آن زمینه است. بدیهی است بدون وجود زمینه نمی‌توان از ربط سخن گفت.
۴. استنباط: ربط مستلزم ارزیابی میزان سودمندی یا میزان بهینه‌سازی یک ارتباط یا رابطه است. به‌عبارت دیگر، ما اطلاعات را در پیوند با یک قصد و در قالب یک زمینه جستجو کرده و مورد ارزیابی قرار می‌دهیم.
۵. تعامل: استنباط حاصل فرایندی پویا و تعاملی است، به‌طوری‌که با تغییر ادراک، تفسیر سایر ویژگی‌ها نیز دگرگون می‌گردد. به‌عبارت دیگر ربط به‌عنوان مفهومی ادراکی دربردارنده ساختاری تعاملی و پویا از ارتباط است که ضمن دارا بودن قصد در قالب یک زمینه از طریق استنباط حاصل می‌شود. با ورود عناصر متفاوت دیگر انواع گوناگونی از ربط به‌وجود می‌آید، بر این اساس می‌توان از وجود نظام تعاملی ربط‌ها سخن گفت. در نتیجه، ربط معیار منعکس‌کننده سودمندی و مؤثر بودن تبادل اطلاعات میان افراد و اشیای اطلاعاتی است (داورپناه و رضانی ۱۳۸۳).

۵. ابعاد ربط

با توجه به تعریف‌های متفاوتی که از ربط ارائه شده است، سطوح، انواع و مترادف‌های مختلفی برای آن برشمرده‌اند که برپایه موجودیت مورد بررسی (مدرک، جانشین مدرک، نیاز اطلاعاتی و غیره) و عملکرد ربط با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند.

- چنانچه کاربر را یک قطب مسئله ربط بدانیم، قطب دیگر ربط، خود نظام اطلاعاتی است. به بیان دیگر ربط را می‌توان در دو بعد متفاوت شناسایی کرد:
۱. ربط ذهنی که وابسته به فرد جستجوگر یا نیازمند اطلاعات است.

۲. ربط عینی یا وابسته به نظام اطلاعاتی (فتاحی ۱۳۸۳).

ساراسویچ (1997) پنج نوع ربط را نام برده است:

۱. ربط سیستمی یا الگوریتمی: رابطه میان پرسش و مدارک
۲. ربط موضوعی: رابطه میان موضوع مطرح شده در پرسش و منابع اطلاعاتی
۳. ربط شناختی: رابطه میان درک کاربر و سطح شناخت وی و نیاز کاربر
۴. ربط موقعیتی: رابطه میان وضعیت و موقعیتی که کاربر در آن واقع است و منابع اطلاعاتی

۵. ربط انگیزشی: رابطه میان اهداف و احساسات و انگیزه‌های کاربر و منابع اطلاعاتی.

به‌طور کلی ربط را می‌توان در دو گروه اصلی قرار داد:

۱. ربط عینی یا نظام‌مدار

۲. ربط ذهنی یا کاربرمدار

این دو گونه ربط از نظر درگیری ذهنی با هم متفاوت هستند. در رویکرد نظام‌مدار، از آنجا که ربط بر رابطه مدرک با درخواست دلالت دارد و قضاوت‌کننده فردی غیر از کاربر است و تحت تأثیر موقعیت و وضعیت شناخت کاربر نیست، پس مفهومی ثابت و عینی است. در حالی که در رویکرد کاربرمدار، ربط پویا و ذهنی است و قضاوت توسط کاربر صورت می‌گیرد. ربط نظام‌مدار که ارتباط بین کلیدواژگان پرسش و اصطلاحات نمایه‌ای را می‌سنجد در ارزیابی‌های سنتی کاربرد وسیعی داشته است، اما اشکال آن این است که از دنیای واقعی فاصله دارد. ربط کاربرمدار اگرچه از عینیت چندانی برخوردار نیست، به‌تازگی بسیار مورد توجه قرار گرفته است، زیرا طرفداران آن معتقدند که کل نظام برای کاربر است و او تصمیم‌گیرنده نهایی و بهترین گزینه برای ارزیابی است (اخوتی ۱۳۸۳، ۳۲).

۶. داوری ربط

در متون گاه «ربط» و «داوری ربط» را با هم درمی‌آمیزند و حتی مترادف یکدیگر به‌کار می‌برند و حال آنکه این دو مفهوم به‌طور کامل با یکدیگر متفاوت است. گرچه ربط در نظامی ارتباطی به پیوند میان مبدأ و مقصد نظر دارد، داوری ربط ناظر بر بازخورد مقصد

نسبت به جریان ارتباط است. آشفتگی ناشی از این آمیزش به گفته ساراسویچ ابهاماتی را سبب گردیده است.

نظام‌هایی که به منظور ذخیره و بازیابی اطلاعات ایجاد شده‌اند، افقی که برای کار خود ترسیم کرده‌اند آن است که بتوانند آنچه را مورد نیاز کاربران است فراهم کنند. بنابراین، داوری درباره این امر که آیا آنچه به دست آورده‌اند با آنچه مورد نیازشان بوده همسو هست یا خیر، تنها توسط آنها معتبر است.

در داوری ربط، نظر کاربر مورد قبول بیشتر صاحب‌نظران است و در آرای آنها به مواردی اشاره شده که بدیهی بودن داوری ربط از سوی کاربران را اصل تلقی کرده است. از جمله اینکه:

- تنها کاربر می‌تواند درباره ربط میان مدارک با کاربردهای موردنظرش داوری کند،
- به همین دلیل، داوری ربط در طول زمان ممکن است تغییر کند، یعنی وضعیت شناختی فرد در نوع داوری او مؤثر است.
- انواع داوری‌ها در مورد مدارک واحد ممکن است وجود داشته باشد، زیرا ممکن است اهداف جستجوی اطلاعات متفاوت باشد.

اما عوامل دیگری نیز دخیل‌اند:

۱. اینکه متن از چه نوع باشد: توصیف‌گرهای نمایه‌ای، عنوان و ... یا متن کامل؛
۲. اینکه فرد چه سابقه‌ای دارد: میزان تحصیلات، نوع تخصص، آشنایی به زبان مبدأ؛
۳. بیان پرسش و نحوه صورت‌بندی آن؛
۴. وضعیت نظام بازیابی از لحاظ زبان، ساختار و قابلیت خواندن (حری ۱۳۸۳).

۷. عوامل مؤثر بر نسبی بودن ربط

با پذیرش ربط به منزله معیار ارزیابی عملکرد نظام بازیابی، مشکل اندازه‌گیری میزان ربط پیش می‌آید. خود اندازه‌گیری ربط هم براساس ربط است و این قضیه را پیچیده‌تر می‌سازد. الیس مشکل اندازه‌گیری را به عوامل زیر نسبت می‌دهد (Ellis 1996):

۱. ماهیت خود حوزه، زیرا به شناخت مربوط می‌شود،
۲. ماهیت قضاوت ربط،

۳. ماهیت شناخت و دانش.

در نظام بازیابی اطلاعات این پرسش مطرح است که کاربران برپایه چه معیارهایی تصمیم می‌گیرند تا کدام مدرک را دنبال کنند، یا کنار بگذارند. اگرچه موضوع عامل مهمی در قضاوت ربط به‌شمار می‌رود، اما قضاوت‌کنندگان به معیارهای دیگری نیز توجه می‌نمایند. مطالعات متعددی به بررسی و تعیین معیارها پرداخته‌اند. پژوهشگران از مصاحبه، پرسشنامه، مشاهده و فکرکردن با صدای بلند برای استخراج معیارها کمک گرفته‌اند (اخوتی ۱۳۸۳).

بعضی از صاحب‌نظران عوامل قضاوت ربط را چنین تقسیم‌بندی نموده‌اند:

- نوع مدرک،
 - موضوع،
 - سطح دشواری،
 - سبک،
 - دانش فرد،
 - موقعیتی که کاربر در آن قرار دارد،
 - نوع قضاوت افراد برحسب تجربه،
 - آشنایی قبلی با متون،
 - درک کاربر از اطلاعات،
 - علایق و عقاید کاربر،
 - منابع و اطلاعات موجود در محیط اطلاعاتی کاربر،
 - محتوا و پوشش اطلاعات در نظام اطلاعاتی،
 - نوع و سطح منابع ذخیره‌شده در نظام اطلاعاتی،
 - خطمشی و کیفیت سازماندهی و بازنمایی اطلاعات،
 - قابلیت‌های نظام اطلاعاتی در گرفتن بازخورد از کاربر.
- علاوه بر آنکه طرح مطالعه و مراحل آن، ویژگی‌های شخصی و بسیاری متغیرهای دیگر در معیارهای مورد نظر قضاوت‌کنندگان اثر می‌گذارند، اندازه‌گیری‌های ربط دارای نوسان

است که با توجه به ماهیت ربط و ذهنی بودن قضاوت‌های ربط انتظار چنین نوساناتی می‌رود، شاید به همین دلیل، ربط - به‌ویژه ربط کاربرمدار - ناموفق به نظر می‌رسد.

۸. مقیاس‌های ربط

اگرچه برخی پژوهشگران معتقد بودند که ربط قابل اندازه‌گیری نیست، برخی آن را اندازه‌گیری کرده‌اند. برای اندازه‌گیری ربط از مقیاس‌های متفاوتی استفاده می‌شود که در میان آنها مقیاس‌های اسمی^۷، رتبه‌ای (گسسته)^۸ و فاصله‌ای (پیوسته)^۹ کاربرد وسیعی دارند. مقیاس‌های اسمی صرفاً مرتبط بودن یا نبودن مدرک را می‌سنجند. مقیاسی که علاوه بر مرتبط بودن، شدت و ضعف (موقعیت نسبی) آن را هم بررسی می‌کند رتبه‌ای است، اما میزان آن را نمی‌سنجد. در مقیاس‌های فاصله‌ای علاوه بر سنجش داشتن یا نداشتن صفت ربط و موقعیت نسبی، میزان شدت و ضعف نیز سنجیده می‌شود. در برخی مطالعات، علاوه بر صفات مرتبط و نامرتب، مرتبط و نامرتب جزئی را هم سنجیده‌اند (اخوتی ۱۳۸۳).

۹. نتیجه‌گیری

اساس بازیابی اطلاعات بر جدا کردن مدارک مرتبط از نامرتب است و ربط جزء جدا نشدنی این فرآیند است. با توجه به پیچیدگی و چندبعدی بودن و پویایی مفهوم ربط، تعاریف متعددی برای آن ارائه شده و هر یک از جنبه‌های خاص به ربط پرداخته‌اند. اما از تمامی تعاریف می‌توان نتیجه گرفت که ربط مفهومی ذهنی و شهودی است و کاربران مختلف براساس ادراک‌ها و پیش‌داشته‌های ذهنی، انگیزه‌های فردی، موقعیت ارتباطی و نیاز اطلاعاتی خود دربارهٔ ربط و بی‌ربطی مدارک قضاوت‌های متفاوتی می‌کنند و با توجه به شهودی بودن دارای ویژگی‌های زیر است:

- پویا است؛
- مستلزم تعامل و ارتباط فکری است؛
- با تناسب و سودمندی ارتباط دارد؛
- در قالب یک زمینهٔ موضوعی بروز می‌کند.

انواع مختلفی از ربط معرفی شدند که به دو دسته کلی ربط نظام‌مدار (عینی و موضوعی) و کاربرمدار (ذهنی، موقعیتی و شناختی) می‌شوند. درک مفهوم نسبی بودن ربط نیز، عنصر مهمی است که در مطالعه عملکرد نظام‌های بازیابی و سنجش میزان ربط نتایج بازیابی مورد توجه قرار می‌گیرد. با توجه به اهمیت عامل ربط در سنجش عملکرد نظام‌های بازیابی اطلاعات، باید با توجه به پیشرفت‌هایی که تاکنون صورت گرفته و واقعیت‌هایی که مشخص شده، مطالعاتی عمیق‌تر پیرامون مسئله ربط انجام گیرد تا این مسئله در طراحی نظام‌های بازیابی اطلاعات مورد توجه قرار گیرد و در نهایت نظام‌هایی طراحی گردند که از انعطاف‌پذیری بالایی برخوردار باشند و مدارک مرتبط‌تر را بازیابی نمایند.

۱۰. منابع:

۱. اخوتی، مریم. ۱۳۸۳. مفهوم ربط در نظام‌های بازیابی اطلاعات: مروری بر نظریه‌ها و ادبیات موجود. *مجله اطلاع‌شناسی* ۲(۱): ۲۳-۴۵.
۲. حری، عباس. ۱۳۸۳. زنجیره دآوری ربط در فرایند انتقال اطلاعات. *مجله اطلاع‌شناسی* ۲(۱): ۱۷۷-۱۹۳.
۳. حریری، نجلا. ۱۳۸۱. ربط. *دایره المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ج. ۱.
۴. داورپناه، محمدرضا و محمد رضانی. ۱۳۸۳. مفهوم ربط. *مجله اطلاع‌شناسی* ۲(۱): ۱۱۵-۱۲۵.
۵. فتاحی، رحمت‌الله. ۱۳۸۳. تحلیل عوامل موثر بر نسبی بودن ربط در نظام‌های بازیابی اطلاعات. *مجله اطلاع‌شناسی*، ۲(۱): ۷-۲۲.
۶. ویکری، برایان؛ ویکری، الینا. ۱۳۸۰. علم اطلاع‌رسانی در نظریه و عمل. ترجمه عبدالحسین فرج پهلوی. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
7. Allen, B.L. & K. S. Kim. 2000. Person and context in information seeking. paper presented at ISIC 2000. Gothenburg, Sweden.
8. Cool, C. 2001. The Concept of situation in information science. *Annual Review of Information Science and Technology* (35):5-42.
9. Ellis, D. 1996. The dilemma of measurement in information retrieval research. *Journal of the American Society for Information Science* 47(1): 23-36.
10. Goffman, W. 1964. On relevance as a measure. *Information Storage and Retrieval* 2(3): 201-203

11. Mizzaro, S. 1997. Relevane: the hole history. *Journal of the American Society for information science* 42(12):810-832
12. Hillman, D.J. 1964. The Notion of relevance. *American Documentation* 7(3): 216-244
13. Sarasevic, Tefko. 1996. Relevance reconsidered. In Information Science: Intergation in Perspectives. *In Proceedings of the Second Conference(COLID 2)*, Copenhagen(Denmark), 14-17 Oct.
14. Webster.2001.Merriam Webster Collegiate Dictionary .Teharan: Mohsen.

پی نوشت ها

1. Document
2. Surrogate
3. Contextual Information
4. Situational Information
5. Context
6. Problematic Situation
7. Nominal Scale
8. Ordinal Scale
9. Interval Scale

(۱) کارشناس ارشد کتابداری و علوم اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهرا (س)
پست الکترونیکی: mamar83-kh@yahoo.com

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی